

10. Про затвердження Порядку проведення експертизи містобудівної документації: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 травня 2011 р. № 548 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 40. – С. 1642.

11. Про основи містобудування: Закон України від 16 листопада 1992 р. № 2780-XII // ВВР. – 1992. – № 52. – С. 683.

12. Про Положення про Державну архітектурно-будівельну інспекцію України: Указ Президента України від 08 квітня 2011 р. № 439/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – С. 1247.

13. Семенко Б.М. Зміст та підстави адміністративної відповідальності за порушення законодавства в галузі будівництва // Форум права. – 2009. – № 3. – С. 564-568.

14. Якуба О.М. Административная ответственность. – М., 1972.

Надійшла до редакції 06.12.2012

С.В. Чабаненко

суддя

(Дніпропетровський

адміністративний окружний суд)

УДК 342.9/7

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ОСІБ ПОХИЛОГО ВІКУ: ПОНЯТТЯ І ОСОБЛИВОСТІ

Розглянуто основні підходи до формулювання визначення поняття «адміністративно-правове забезпечення прав і свобод осіб похилого віку». Розкрито його зміст. Запропоновано шляхи використання цієї категорії для подальшого дослідження окресленої проблематики.

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення, права і свободи, особи похилого віку.

Рассмотрены основные подходы к формулировке определения понятия «административно-правовое обеспечение прав и свобод лиц преклонного возраста». Раскрыто его содержание. Предложены пути использования этой категории для дальнейшего исследования обозначенной проблематики.

Ключевые слова: административно-правовое обеспечение, права и свободы, лица пожилого возраста.

The main approaches to the formulation of the definition of "administrative and legal framework for the rights and freedoms of the elderly." Reveals its contents. The ways to use this category for further research outlined problems.

Keywords: administrative and legal framework for the rights and freedoms elderly.

Постановка проблеми. Лише в останні кілька десятиліть країни і міжнародне співтовариство стали звертати увагу на соціальні, економічні, політичні і наукові проблеми, що виникають у зв'язку зі старіння у світовому масштабі. До недавнього часу, хоча окремі особи і могли дожити до похилого віку, їх число в сукупному населенні було невелике. Проте в ХХ столітті в багатьох районах світу досягнуто успіхів у боротьбі із смертністю під час пологів і дитячою смертністю, поліпшенні ха-

рчування та основних форм медичного обслуговування, подоланні інфекційних захворювань. Всі ці чинники призвели до збільшення чисельності осіб, що доживають до похилого віку.

Резолюцією Генеральної асамблеї ООН від 16 грудня 1991 року № 46/91 прийнято Принципи Організації Об'єднаних Націй стосовно осіб похилого віку. Суть документа направлена на те, щоб зробити життя осіб похилого віку повноцінним [1].

Усвідомлення суспільством того, що ущемлення інтересів осіб похилого віку є однією з проблем прав людини, призвело до посилення уваги до питань прав людини і розширення поінформованості про права осіб похилого віку.

Принципи Організації Об'єднаних Націй стосовно осіб похилого віку є одним з перших міжнародних нормативно-правових актів, які були спрямовані на покращання умов життя осіб похилого віку та забезпечення їх прав і свобод.

Як в Україні, так і у світі актуальною є проблема змістовного наповнення, усвідомлення і належного поняття людиною, громадянином власних (невідчужуваних) прав, свобод та інтересів, оскільки саме вони є міцним фундаментом державності, мірилом справедливості і джерелом законності будь-якої країни, яка існувала та існує у світі. Необхідно мати на увазі, що права, свободи та інтереси людини і громадянина – це, насамперед, фундаментальна юридична категорія, що є об'єднуючою ланкою усієї нормотворчої діяльності держави, природу якої не можна відводити у сферу міфології, абстракції чи чогось нереального. Це те, що кожна людина повинна реально мати і усвідомлювати: вона є суб'єктом даних прав. Але, насамперед, під реальністю, гарантованістю розуміється їх захищеність державою від будь-яких проявів узурпації як у межах країни, де гарантуються ці права, так і у планетарному масштабі [2, с. 133].

Враховуючи зазначене, наголошуємо на тому, що забезпечення прав і свобод осіб похилого віку спрямоване на недопущення їх порушень.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблематику забезпечення прав і свобод досліджували різні вчені-адміністративісти. У галузі адміністративного права проблеми адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини та громадянина вивчали В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, Л.А. Григорян, Я.М. Квітка, В.К. Колпаков, Т. О. Коломоєць, Я.Ю. Кондратьєв, О.В. Кузьменко, Ю.Ф. Кравченко, О.В. Негодченко. Водночас в існуючих наукових працях акцентовано увагу на проблемі забезпечення права і свобод саме людини та громадянина, при цьому проблему забезпечення права і свободи осіб похилого віку досліджено досить поверхово, наприклад, І.О. Ієрусалімовою, що, відповідно, не вичерпує всієї складної проблеми, а утворює фундаментальну базу для подальшого її дослідження [3]. Більш детально основні наукові підходи буде розглянуто при характеристиці окремих елементів адміністративно-правового забезпечення прав і свобод осіб похилого віку.

Метою публікації є висвітлення основних наукових концепцій щодо розуміння категоріального апарату адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини, зокрема осіб похилого віку.

Виклад основного матеріалу. Вивчаючи питання особливостей адміністративно-правового забезпечення прав і свобод осіб похилого віку, доречно зупинитися на аналізові термінів, а саме: «забезпечення», «адміністративно-правові заходи і засоби», «гарантування», «умови», «реалізація», «охорона», «захист» і «відновлення».

Термін "забезпечення" має досить широке значення, що трактується: створювати надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати щось; захищати, охороняти кого-, що-небудь від небезпеки [4, с. 85].

Щодо розуміння забезпечення прав і свобод людини та громадянина існують різні думки. Так, О. І. Наливайко під забезпеченням прав людини розуміє діяльність органів держави і місцевого самоврядування, громадських об'єднань і громадян із створення умов (гарантій) для правомірної та неухильної їх реалізації і захисту [5].

В.О. Демиденко під забезпеченням прав і свобод людини і громадянина розуміє головний обов'язок української держави по цілеспрямованій діяльності щодо сприяння реалізації прав і свобод людини та громадянина, їх охорони і захисту [6].

О.В. Домбровська під забезпеченням конституційного права людини і громадянина на життя розуміє діяльність зі створення сприятливих умов, охорони та захисту названого права [7].

Забезпечення прав і свобод людини – створення умов, необхідних для здійснення прав людини, що включає в себе такі елементи (напрями) державної діяльності, як сприяння реалізації прав людини, охорона прав людини, захист прав і свобод людини. Сприяння реалізації прав людини відбувається шляхом позитивного впливу на формування загально-соціальних передумов. Реальна можливість здійснення та захисту основних прав людини конкретно особою забезпечується насамперед юридичними механізмами тієї чи іншої держави. Саме держава зобов'язана забезпечити кожному людину, якщо її права порушені, ефективними засобами правового захисту [8, с. 46].

Термін «забезпечення» досить часто використовується в юридичній літературі, а також в управлінській та юридичній практиці. Під цим поняттям розуміємо процес дії загальних і спеціальних (правових, психологічних та управлінських) гарантій, які виступають як умови й засоби поставленої мети. При цьому слід визначити, мета стоїть перед суб'єктами права, особливо представниками правоохоронних органів, зокрема міліції, у процесі дотримання й захисту прав і свобод людини. Забезпечення законності й правопорядку є результатом вимог щодо захисту прав людини, охорона законності пов'язана з порушеннями останньої, а забезпечення – з профілактикою таких правопорушень та її зміцненням. Отже, забезпечення правопорядку є не що інше, як постійно діючий управлінський правоохоронний процес, спрямований на підтри-

мання режиму законності й справедливості у регульованих правовими та іншими соціальними нормами суспільних відносинах. Останні, що отримали назву «правоохоронні відносини», до цього часу недостатньо вивчені, а їхня структура є невизначеною, хоча від науково обґрунтованої класифікації залежить зміст і напрямок управління режимами законності й справедливості в системі забезпечення правопорядку [8, с. 114].

Термін «забезпечення» досить часто використовується в юридичній літературі, а також в управлінській і правоохоронній практиці. Під цим поняттям розуміємо процес дії загальних і спеціальних (правових, психологічних та управлінських) гарантій, які виступають як умови і засоби досягнення поставленої мети. При цьому слід визначити, яка мета стоїть перед суб'єктами права, особливо представниками правоохоронних органів, зокрема, міліції, у процесі дотримання і захисту прав та свобод людини.

Термін «забезпечення» має досить широке значення і трактується в адміністративно-правовому розумінні як створення надійної умови для здійснення чого-небудь; гарантування чогось; захист, охорона когось-небудь чи чого-небудь від небезпеки [4, с. 85]. У зв'язку з цим у науковій літературі використовують різне його термінологічне значення, як-то: механізм «забезпечення», «реалізації», «здійснення», «гарантування» прав і свобод людини і громадянина. У словнику російської мови цей термін означає надання (постачання) чогось або кимось в достатній кількості, створення усіх необхідних умов для здійснення чогось, гарантування чогось [9].

Щоб повною мірою осягнути, що розуміється під забезпеченням прав і свобод осіб похилого віку, додатково потрібно з'ясувати, що таке правове забезпечення та сфера його застосування.

Звертаючись до поняття «забезпечення» у правовій науці, тобто до поняття «правове забезпечення», можна виділити декілька його визначень, що дають різні автори. Так, великий тлумачний словник під редакцією В.Т. Бусела визначає поняття правого забезпечення як сукупності правових норм, що регламентують правові взаємини та юридичний статус [10, с. 375]. Правове забезпечення – це цілеспрямована дія на поведінку людей і суспільні відносини за допомогою правових (юридичних) засобів [11, с. 404]. З точки зору А.Ю. Олійника, правове забезпечення – це вплив на права і свободи громадян за допомогою певних юридичних засобів, насамперед норм права [12, с. 160]. Є.Є. Колесников вважає, що правове забезпечення – це здійснюване державою за допомогою правових норм, приписів і сукупності засобів упорядкування суспільних відносин, їх юридичне закріплення, охорона, реалізація і розвиток [13].

Сфера правового забезпечення – це сукупність прав і свобод громадян, яку можна і необхідно впорядкувати за допомогою норм права і правових засобів. При цьому до вказаної сфери можуть належати лише відносини, що піддаються правовому регулюванню [14, с. 392]. Існують різні класифікації сфер правового забезпечення [15, с. 439].

Є.Є. Колесников під правовим забезпеченням визначає діяльність, яка спрямована на права та свободи громадян за допомогою різноманіт-

них засобів, зокрема за допомогою правових норм, з метою упорядкування, захисту та охорони певних суспільних відносин. Адміністративно-правове забезпечення – це здійснюване державою за допомогою спеціального механізму упорядкування суспільних відносин, їх юридичне закріплення, охорона, реалізація і розвиток [13].

Механізм забезпечення прав і свобод громадян у сучасній Україні ще досі перебуває на стадії розроблення, а їх реалізованість та захищеність залишаються на низькому рівні. Прагнення до побудови в Україні демократичної і соціально орієнтованої держави, формування дієздатних структур громадянського суспільства передбачає знаходження ефективних механізмів забезпечення основних прав і свобод людини і громадянина [16, с. 82].

У науці існує багато підходів щодо забезпечення прав і свобод громадян. Так, О.І. Наливайко зазначає, що механізм забезпечення прав і свобод людини – це діяльність органів держави і місцевого самоврядування, громадських об'єднань і громадян із створення умов (гарантій) для правомірної та неухильної їх реалізації і захисту [5, с. 22].

У свою чергу, К. Горностай наголошує, що захист прав і свобод людини та громадянина – це і є механізм забезпечення суб'єктивного права компетентними органами чи самим суб'єктом цього права [17, с. 51]. «Механізм забезпечення прав і свобод людини та громадянина – це процес цілеспрямованої діяльності компетентних органів щодо сприяння реалізації прав і свобод людини та громадянина, їх охороні і захисту», – вказує В.О. Демиденко [6, с. 9].

Всі механізми являють собою впорядковану і організовану систему, а, як відомо, кожна система має свою структуру. У своєму основному розумінні, структура є внутрішньою побудовою будь-чого; це визначений склад елементів (компонентів) об'єкта.

А.М. Колодій виокремлює такі елементи механізму забезпечення прав і свобод громадянина: а) норма права; б) правовідносини; в) акти безпосередньої реалізації прав і обов'язків; г) акти застосування норм права [18, с. 136]. Елементами механізму правового регулювання називають також: а) норми права; б) правовідносини; в) правореалізацію та відповідні акти; г) правосвідомість і правову культуру; д) законність правового регулювання [12, с. 123].

Існує декілька варіантів, які відображають позиції певних науковців стосовно складових елементів механізму адміністративно-правового регулювання. В цьому всі елементи можна розділити на дві групи: функціональні та органічні.

Функціональні складові мають можливість якісно змінити механізм адміністративно-правового забезпечення, вони суттєво впливають на його надійність. У свою чергу, органічними складовими частинами механізму забезпечення прав і свобод громадян у державному управлінні можуть вважатися ті елементи, що визначають саму суть цього явища. Такими складовими виступають: 1) норма права; 2) акти реалізації

норм права; 3) правові відносини [19, с. 66].

Проаналізувавши наведені класифікації елементів механізму забезпечення прав і свобод громадян, ми сформулюємо таку структуру: а) норма права; б) правовідносини; в) принципи прав і свобод громадян; г) стадії їх забезпечення; д) гарантії здійснення прав і свобод громадян; е) юридичні факти; є) акти застосування норм права.

Ю.Ф. Кравченко вважає, що забезпечення прав і свобод людини – це створення умов для їхнього здійснення. Воно включає три елементи (напрямки державної діяльності): сприяння реалізації прав і свобод людини (шляхом позитивного впливу на формування їх загальносоціальних гарантій); охорона прав і свобод людини (шляхом впровадження заходів, зокрема юридичних, для попередження, профілактики порушень прав і свобод людини); захист прав і свобод людини (відновлення порушеного правового стану, притягнення порушників до юридичної відповідальності) [20, с. 130].

У той же час І.Л. Бородін вважає, що терміни «гарантія» та «забезпечення» можуть бути використані як слова-синоніми, оскільки з французької мови «гарантія» – це записка, умова, котра забезпечує щонебудь [21, с. 53]. Виходячи з цього, він виводить поняття адміністративно-правових гарантій, як комплексу адміністративно-правових засобів, що забезпечують повноту, стійкість та стабільність прав і свобод людини і громадянина у сфері державного управління [21, с. 56]. Зміст цих гарантій, на його думку, полягає у практичному здійсненні державними органами, особливо органами виконавчої влади, відповідно до законів та підзаконних актів юридичних обов'язків з реалізації прав і свобод громадян, створення умов для їх реалізації, у разі порушення прав та свобод громадян застосування санкцій [21, с. 60].

Деякі автори вважають, що забезпечення законності і правопорядку є результатом вимог щодо захисту прав людини, інші – що охорона законності пов'язана з порушенням останньої, а забезпечення – з профілактикою таких порушень та її зміцненням. Отже, забезпечення правопорядку є не що інше, як постійно діючий управлінський правоохоронний процес, спрямований на підтримання режиму законності і справедливості урегульованих правовими та іншими соціальними нормами суспільних відносин [22].

Забезпечення прав і свобод людини включає три елементи (напрямки) державної діяльності: створення умов для реалізації прав і свобод людини – шляхом позитивного впливу на формування їх загальносоціальних гарантій; охорона прав і свобод людини – шляхом проведення профілактики їх порушень; захист прав і свобод людини – відновлення порушеного правового статусу, притягнення порушників до юридичної відповідальності [23, с. 189].

Адміністративно-правові відносини, що регулюють питання щодо забезпечення прав і свобод осіб похилого віку, як і правовідносини взагалі, – складне, багатогранне та різнопланове соціально-правове явище, одна з найістотніших категорій галузі адміністративного права. Як слушно

зазначає В. Авер'янов, саме у правовідносинах це явище існує, діє, живе. У них найбільш рельєфно відображається специфіка адміністративно-правових методів, особливості механізму адміністративно-правового впливу на суспільні зв'язки. Місце та значення адміністративно-правових відносин у теорії адміністративного права зумовлене також тим, що будь-яке питання з цього приводу своїм корінням сягає сутності предмета адміністративно-правової галузі [24]. В. Курило, досліджуючи сутність адміністративно-правових відносин, зазначає, що в теорії донині залишається дискусійним поняття «правовідношення» [25]. На думку П. Рабіновича, можливість неоднозначного праворозуміння породжуються багатоаспектністю, багатоякісністю того явища, яке відображають поняттям права [26]. В. Єрмоленко вважає, що різні підходи до визначення сутності категорії правовідношення є наслідком складності та неоднозначності цього поняття, а також різниця ієрархічності цілей дослідників, тому в сучасній доктрині різні (з певними модифікаціями) концепції розуміння суті правовідносин різного рівня розробленості, що, у свою чергу, зумовлено потребами правозастосовної практики [27].

Адміністративно-правові заходи – це встановлені законами або іншими нормативними актами способи впливу на відносини у сфері громадського порядку, що застосовуються уповноваженими на те органами (посадовими особами) з метою надійного забезпечення громадського порядку, запобігання і припинення правопорушень та притягнення порушників до відповідальності [28].

Правові засоби забезпечення прав людини – це матеріально-правові і процесуальні норми і процедури, що використовуються юрисдикційними органами на вимогу правомочної особи для примусового поновлення її порушеного права, а також ті правовідносини, які виникають у зв'язку із здійсненням своїх повноважень юрисдикційними органами, і правозастосовні акти, що спрямовані на реалізацію прав правомочною особою [29]. Правові засоби – це норми права, правові відносини, акти реалізації прав та обов'язків [19].

Систему правових засобів складають: норми права, нормативно-правові акти, юридичні факти, правові відносини, акти реалізації, тлумачення та застосування норм права, законності, правосвідомості і правова культура [12, с. 123].

Отже, під адміністративно-правовими заходами і засобами слід розуміти адміністративно-правовий інститут (норми права, правозастосовні акти, договори, юридичні факти, суб'єктивні права, юридичні обов'язки, заборони, дозволи, пільги, заохочення, стягнення), за допомогою якого задовольняються інтереси суб'єктів права, забезпечується досягнення соціально корисних цілей уповноваженими на те органами (посадовими особами), в тому числі упорядкування суспільних відносин у певній сфері.

Висновок. На нашу думку, адміністративно-правове забезпечення прав і свобод осіб похилого віку – це сукупність адміністративно-правових заходів і засобів, що гарантують створення відповідних умов

для ефективної реалізації, охорони, захисту і відновлення порушених прав і свобод осіб похилого віку.

Особливостями адміністративно-правового забезпечення прав і свобод осіб похилого віку є: відносини у цьому напрямі виникають тільки в результаті державно-управлінської (владної) діяльності; в них обов'язково бере участь виконавчо-розпорядчий орган; вони завжди є наслідком свідомої, цілеспрямованої, вольової діяльності від імені держави; враховуючи те, що права і свободи осіб похилого віку є об'єктом адміністративно-правового забезпечення та є самостійною системою, що розвивається, вони потребують постійного удосконалення, переходу від вирішення однієї соціальної проблеми до іншої; управління та зміни до нормативно-правових актів повинні бути такими, що швидко враховують змінювані стани об'єкта і ті умови, що його оточують; життєдіяльність певних категорій осіб похилого віку (інваліди, особи з обмеженими можливостями тощо) вимагає активного адміністративно-управлінського втручання з метою її оптимізації у зв'язку з обмеженістю ресурсів для існування, необхідністю задоволення особливих потреб, неможливістю задоволення соціальних потреб; життєдіяльність конкретної особи похилого віку неповторна як і вона сама, у зв'язку з чим актуалізується потреба в реалізації індивідуального підходу в управлінні цим процесом; в управлінні життєдіяльністю осіб похилого віку бере участь велика кількість суб'єктів, що мають різну відомчу приналежність та мають цілі та інтереси різних соціальних інститутів, вони не завжди співпадають, що потребує додаткової координації їх діяльності для підвищення ефективності управління зазначеним об'єктом; враховуючи, що частина осіб похилого віку мають обмеження соціального функціонування та спілкування, управляти їх життєдіяльністю слід опосередковано через засоби масової інформації, громадські, волонтерські організації, неофіційні джерела, що ускладнює процес якісного забезпечення їх прав і свобод та знижує його результативність.

Бібліографічні посилання

1. Резолюція Генеральної Ассамблеї ООН от 16 декабря 1991 года № 46/91 в отношении пожилых людей. – Режим доступа : <http://www.un.org/russian/topics/socdev/elderly/oldprinc.htm>
2. Малимоненко Р. Роль прав, свобод та інтересів людини у новій світовій обстановці / Р. Малимоненко // Право України. — 2004. — № 2. — С. 133—134.
3. Ієрусалімова І. О. Механізм адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини та громадянина: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Ієрусалімова Ірина Олександрівна. – К., 2006.
4. Чуйко З.Д. Конституційно-правовий механізм забезпечення національної безпеки України // Бюлетень Міністерства юстиції України. – № 8. – 2006. – С. 81–89.
5. Наливайко О.І. Правовий захист людини як предмет дослідження загальної теорії права // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 12. – К., 2001. – С. 18–24.
6. Демиденко В.О. Утвердження і забезпечення конституційних прав та свобод людини й громадянина в діяльності міліції: автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.02. – К., 2002.

7. Домбровська О.В. Конституційне право на життя людини і громадянина та забезпечення його реалізації органами внутрішніх справ : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.02. – К., 2005.
8. Негодченко О.В. Забезпечення прав і свобод людини органами внутрішніх справ : монографія. – Дніпропетровськ, 2002.
9. Словарь русского языка: в 4-х т. – Т. 2. – 3-е изд. стер. – М., 1986.
10. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Бусел В. Т. – Київ ; Ірпінь, 2005.
11. Цвік М. В. Загальна теорія держави і права : підручник [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів освіти] / [М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова, О. В. Петришин, С. М. Олейников]. – Х., 2002.
12. Олійник А. Ю. Теорія держави і права : навч. посіб. / А. Ю. Олійник, С. Д. Гусарев, О. Л. Слюсаренко. – К., 2001.
13. Колесников Є. Є. Поняття та особливості адміністративно-правового забезпечення захисту прав споживачів / Є. Є. Колесников // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 432–438 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011->
14. Лазур Я. В. Поняття, сутність та елементи адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод громадян у державному управлінні / Я. В. Лазур // Форум права. – 2009. – № 3. – С. 392–398 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2009-3/09ljvudu.pdf>
15. Общая теория государства и права: академический курс : в 2-х т. / под ред. М. Н. Марченко. – М., 1998. – Т. 2. Теория права. – 1998. – 518 с.
16. Актуальні проблеми прав і свобод людини і громадянина в Україні : навч. посіб. – К., 2009.
17. Горностай К. Захист, охорона, гарантії прав і свобод людини і громадянина: співвідношення понять / К. Горностай // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – 2001. – Вип. 12. – С. 51–55.
18. Теорія держави і права : навч. посіб. / [А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков та ін.] ; за заг. ред. С. Л. Лисенкова, В. В. Копейчикова. – К., 2002.
19. Стеценко С. Г. Адміністративне право України : навч. посібник / С. Г. Стеценко. – К., 2008.
20. Кравченко Ю.Ф. Свобода як принцип демократичної правової держави : монографія. – Х., 2003.
21. Бородін І.Л. Адміністративно-правові способи захисту прав та свобод людини і громадянина : монографія. – Херсон, 2003.
22. Негодченко О. В. Забезпечення прав і свобод людини органами внутрішніх справ: організаційно-правові засади : дис... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / Негодченко Олександр Володимирович. – Х., 2003.
23. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник. – Х., 2006.
24. Авер'янов В. Адміністративне право України: аспекти реформування // Право України. – 1998. – № 8. – С. 8–13.
25. Курило В.І. Сутність адміністративно-правових відносин в аграрному секторі економіки // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 10. – С. 37–40.
26. Рабінович П.М. Філософія права: деякі наукознавчі аспекти // Вісник Академії правових наук України. – 1997. – № 1. – С. 17–21.
27. Єрмоленко В.М. Майнові правовідносини приватних сільськогосподарських підприємств: теорія, законодавство, практика. – К., 2005.
28. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ. Загальна частина : підручник. – К., 1995.
29. Авдюгін Р. Г. Забезпечення прав людини в Україні: міжнародні та національні засоби забезпечення // <http://vuzlib.com/content/view/1371/91>.